

ВІДГУК

офіційного опонента Вірченко Тетяни Ігорівни, доктора філологічних наук, професора, професора кафедри української літератури, компаративістики і гринченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка на дисертацію **Бортнік Жанни Іванівни «Концепція лімінальності в літературознавчій парадигмі: проєкція на сучасну українську драму»**, подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.01.06 – теорія літератури, 10.01.01 – українська література

Актуальність дослідження. Чи завжди літературознавцям вдається пам'ятати настанову Івана Франка бути уважним до кожного літературного факту, щоб сформувати цілісне уявлення про літературний процес? На превеликий жаль, ні. Лише перебування в певних контекстах (театральних, антологічних, фестивальних) забезпечують буття і драматургу, і п'єсі. В іншому разі залишитись без сценічної, критичної, читацької уваги дуже просто.

Чи завжди ми замислюємось про наслідки недооціненості окремих драматургічних творів? На превеликий жаль, ні. Майже цілковита відсутність рецепції сучасної української драматургії в критиці – тому підтвердження.

Чи прийшов час для дослідження естетичної системи окремих знакових постатей на ниві драматургії останніх 30 років? Вірогідно, що ні. Літературознавці і досі працюють з великими масивами текстів, обмежуючи свій об'єкт дослідження певними критеріальними рамками. Однозначно позиціонувати цей процес як позитивний чи негативний не видається можливим, але це точно характеризує сучасний стан вивчення драматургії.

Жанна Бортнік, відома виразно індивідуалізованими студіями, присвяченими монодрамі, дуже добре усвідомлює всі проблеми сучасного драматургознавства, тому й прагне максимально об'єктивно підійти до критеріального окреслення об'єкту дослідження: «представлення на драматургічних фестивалях <...>, публікації п'єс на <...> сайтах, а також авторські рукописи та чернетки, драматичні твори, обрані для перекладів та постановок за кордоном...» (с. 22).

Сьогодні навряд чи можна не помітити сплеск антологій, які виразно протистоять поодиноким виданням окремих п'єс або збіркам п'єс одного драматурга. Безумовно, жанрове визначення видань промовисте, адже антологія – колекція досвідів, обраних текстів, які в утвореному контексті набувають нових сенсів. Тому й спонукає до роздумів рішення упорядників, кураторів позиціонувати такі видання, як «Актуальна українська драма», «Драма.UA», «Ажіотаж», «8» збірками текстів для театру / збірками п'єс, а не антологіями. Чи не продиктоване це бажанням «розчинитися» в колі собі подібних, або чи не є свідченням втоми від неуспішного руйнування стереотипів, щодо місця й ролі сучасної української драматургії?

Дозволивши собі нагромадження питань, прагну увиразнити дві речі: окреслити масштабність наукової історико-літературної проблеми, на поле якої ступила дисертантка, начасність дослідження. Усвідомлення масштабності об'єкту дослідження, а також пороговості естетики, яка об'єднує значну

частину матеріалу дослідження, Жанна Іванівна Бортнік опинилась перед новим викликом – сформуванню концепцію лімінальності, виокремити основні фази лімінальності і обґрунтувати матрицю ритуалу переходу як літературознавчу методологію, що робить це дослідження актуальним у теоретичній площині.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у докторській дисертації забезпечується 1) викристалізованою концепцією лімінальності, 2) запропонованими дефініціями базової термінології, 3) обранням методологічним інструментарієм, 4) експертністю автора дисертації. Жанна Бортнік – відома як рідер на всеукраїнських конкурсах «Тиждень актуальної п'єси», «Липневий мед», як експерт Українського інституту в рамках програми «Transmission.ua: drama on the move».

Композиція дисертації бездоганно відображає логіко-сміслові зв'язки, які працюють на досягнення мети; підрозділи в межах розділів не лише зважені за обсягом, а й перебувають у підпорядкуванні, щоразу звужуючи аспект дослідницької уваги. Окрім того, спостерігається системність у наведенні аргументів, обґрунтованість наукових пропозицій, обґрунтованість міркувань – увесь задум сприяє на досягнення зрозумілості й сприйняття як концепції, так й інтерпретації окремих п'єс і лімінальної драматургії загалом. У роботі наявні анотація, вступ, чотири розділи з висновками до них, висновки та список використаних джерел на 479 позицій.

У **вступі**, відповідно до вимог до робіт такого типу, сформульовані вихідні положення: обґрунтовано актуальність дослідження, висвітлено стан розробки проблеми як у теоретичній площині, так і в історико-літературному вимірі; окреслено об'єкт і предмет дослідження, визначено мету й завдання, спозиціоновано теоретико-методологічні засади й методи; наукова новизна дослідження і його практичне значення увиразнюють досягнення завдань і авторський внесок у сучасне літературознавство.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження лімінальності»** дисертантка, як грамотний теоретик літератури, окреслює зміст базової термінології, спираючись на ключові світові праці А. ван Геннепа, В. Тернера та інших учених. Підрозділ 1.1 розкриває, як відбувалось поступове нарощення прикметних ознак лімінальних істот, розуміння структури лімінальності як процесу, що проходить певні фази, а також структурних елементів концепції лімінальності. Подальша структура першого розділу ілюструє намір дослідниці розглянути художній твір у лімінальній парадигмі, зокрема й у якості складника суспільного ритуалу переходу, а також здійснити проєкцію на сучасну українську драматургію. Важливим позитивом є те, що Ж. Бортнік мислить як структурами, що можуть функціонувати і в парадигмі авторської свідомості, і в парадигмі рецептивної естетики, так і еволюційними змінами, що переживає мистецтво загалом.

Обираючи дослідницьку оптику, яка не корелюється з критеріями художності, довершеності, дисертантка опиняється перед викликом окреслити сутність трансгресивної естетики, яка визначатиме образотворення, тематику, хронотоп і нові жанрові рішення – коло питань, які становлять зміст **другого розділу «Лімінальні стратегії художнього твору (на матеріалі сучасної**

української драматургії)». Жанна Іванівна проявляє вміння класифікувати дослідницький матеріал (зокрема й результати аналізу окремих п'єс, які залишаються поза текстом дисертації), виявляти широке функціональне поле поетики магічного реалізму, визначати конструктивний потенціал «чернеткової естетики». Наскрізною лінією в другому розділі проходить теза про потенціал сучасної драматургії в проговорюванні травми. Сприяють цьому, на справедливе переконання Жанни Бортнік, «естетика публічного крику» (с. 107), демонстрація міжісторичної і міжкультурної трансгресії, зокрема через тему України на перетині часів і культур (с. 115), а також театральні засоби: «Прийом очуження як художній засіб зробити проблему, порушену у творі, певною мірою чужою, віддалити її від суб'єкта, перетворити біль на художній образ тут вирішується через інтертекстуальну призму» (вистава Р. Саркісян «Н-ефект», с. 155).

У 3 розділі Ж. Бортнік концентрує і свою дослідницьку увагу, і увагу читачів на жанрових трансформаціях сучасної української драми. Констатація наявності синтетичних жанрів, джерел трансформаційних процесів і художніх рішень, зокрема зняття однозначних оцінок поведінкових рішень дійових осіб (Н. Ворожбит), потенціалу ремаркових комплексів, сакралізації проблем – осмислено усе, що оприявнює або характеризує втілення жанрової матриці ритуалів переходу. Дисертантка справедливо відзначає, що мистецька лімінальність спричинює дифузію і, як наслідок, такі жанрові трансформації, як трагікомедія і трагіфарс. Припускаємо, що саме ці жанри можуть спровокувати конфлікти сприйняття, адже перебування персонажів в атмосфері радості не корелюється з відчуттям катастрофи, яку відчуває або очікує реципієнт. Але досліднику, при аналізі п'єс важливо стежити за тим, щоб лімінальність не виправдовувала низької художньої якості п'єс. Ж. Бортнік із цим завданням справляється успішно.

Прикладний характер має **четвертий розділ «Театр “Гармидер”: від класичної драматургії до ритуалу»**. Спочатку дисертантка в теоретичній площині увиразнює прикметні ознаки театральних лімінальних процесів, які за суттю не відрізняються від лімінальних фаз, які переживає сучасна українська драматургія. Закономірно, що ці процеси мають відбуватися паралельно: сепарація від стабільної структури, пошук власної мови й естетики в очікуванні інкорпорації (с. 300). Але основний змістовий посил розділу – це унаочнення лімінальної естетики в діяльності театру «Гармидер»: від задуму й назви, поліфункціональності кожного учасника, перших вистав, спрямованих на експеримент, заснування Міжнародного фестивалю театрів «Мандрівний вішак», пошуків власного театального стилю до масштабної соціальної відповідальності. Варто відзначити прикметну ознаку розділу – оперування численними промовистими фактами, які викликають бажання наслідувати діяльність «Гармидера», тим більше, що він «досліджує особливості “волинської ідентичності”, що формувалася на кордоні держав і ментальностей» (с. 334).

Отже, дисертація Жанни Бортнік засвідчує постійне прагнення дослідниці вийти за межі усталеного розуміння сучасної української драматургії і разом із тим постійне відновлення / розширення меж інтерпретації п'єс, завдяки якому

сучасна українська драматургія лишається частиною тяглого процесу розвитку української драматургії.

Висновки засвідчують виконання всіх завдань, а отже – досяжність мети. Так, окреслений дослідницький потенціал концепції лімінальності, наведені теоретичні основи, які характеризують лімінальну фазу змін не лише в суспільстві, а й у мистецтві, лімінальний характер якого був помітний ще за часів Аристотеля. Дослідниця виокремила дев'ять літературознавчих стратегій, із яких у контексті цієї студії перспективною видається така: «формування авторського індивідуального стилю з лімінальними етапами невизначеності» (с. 339). Окресливши структуру ритуалу переходу, чинники реалізації жанрової матриці вказаного ритуалу, практики, зокрема й тілесні, художнього втілення лімінального стану, Жанна Іванівна закономірно переходить до репрезентації результатів аналізу значного за обсягом матеріалу. Безумовною сильною стороною є те, що сучасні драматургічні лімінальні стратегії подані у зв'язках із театральними.

Наукова новизна дослідження, загальнонаціональне або світове значення. Проаналізована структура дослідження яскраво засвідчує, що наукова новизна репрезентована в теоретичній та історико-літературній площинах. Остання стала можливо завдяки вдало запропонованій авторській термінології (лімінальна фаза, лімінальний часопростір, лімінальна позиція, лімінальний об'єкт, жанрова лімінальність, інтермедіальна лімінальність, рецептивна лімінальність, лімінальність зламу епох, лімінальна епоха), дієвій методології дослідження межових літературно-театральних процесів, пропозиції розглядати жанрову модифікацію ритуалу як способу втілення лімінальної естетики і як методу інтерпретації текстів лімінального характеру. Вважаємо, що запропонований метод містить ознаки універсальності і може бути застосований і до прозових текстів, хоча це потребує окремого дослідження. Запропонований метод можна апробувати не лише на українському літературному матеріалі. Як результат застосування методу на українському драматургічному матеріалі – маємо окреслену трансформацію української драми ХХ – початку ХХІ століття і введення в історію драматургії низки авторів, чиї імена (А. Бондаренко, К. Пенькова, Т. Киценко, Л. Тимошенко, Н. Блок та інші) досі не були освоєні літературознавством.

Повнота викладу в наукових публікаціях, заархованих за темою дисертації. Основний зміст дисертації висвітлено в 29 публікаціях (27 одноосібних), із них 2 – у виданнях, що індексується базою даних *Scopus* («Research Journal in Advanced Humanities», «Bibliotekarz Podlaski»), 2 – у виданні, що індексується базою даних *Web of Science* («AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research»), 14 – у виданнях, що входять до категорії «Б» («Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Літературознавство», «Сучасні літературознавчі студії. Літературні виміри видовищних форм культури», «Волинь філологічна: текст і контекст», «Закарпатські філологічні студії», «Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія “Філологія. Журналістика”», «Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологія”», «Актуальні питання гуманітарних наук», «Лінгвостилістичні студії»), 2 – у виданнях, які входять до Організації економічного

співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу та 8 додаткових публікацій.

Опубліковані статті повністю відображають положення дисертації, що виноситься на захист: увиразнено теорію лімінальних стратегій, презентовано жанрові лімінальні трансформації в сучасній українській драматургії, зокрема окрему студію присвячено постдрамі та «тексту для театру», низка розвідок присвячена поетиці лімінальної драматургії з послідовною увагою до заголовків, сюжету, художнього часу й простору, проблемно-тематичного аспекту. Не залишився без уваги й театральний аспект, зокрема естетика документального театру, театральність сучасної монодрами, соціально-культурний феномен «Гармидера».

Апробацію здійснено на конференціях з широкою географією: наукові заклади міст Рівне, Луцьк, Київ, Житомир, Бердянськ, Запоріжжя, Харків, Одеса, Кривий Ріг, Львів, Черкаси (Україна), Люблін, Білосток (Польща).

Відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. У тексті дисертації наукові ідеї інших авторів супроводжуються належним чином оформленими покликаннями на автора та опрацьоване дисертанткою видання. Дисертація «Концепція лімінальності в літературознавчій парадигмі: проєкція на сучасну українську драму» є завершеним, самостійним науковим дослідженням, виконаним на високому рівні.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

1. У першому розділі дисертантка виокремлює дві течії сучасної драматургії – лімінальну і «традиціоналістську» (с. 96). Дійсно, в Україні є група драматургів, які об'єднуються навколо Національного Центру театрального мистецтва імені Леся Курбаса, п'єси яких друкуються в численних антологіях, що є проєктами Центру (серед упорядників Ярослав Верещак, Надія Мірошниченко, Олег Миколайчук, Олександр Мірошниченко або й Відділ драматургічних проєктів НЦТМ ім. Леся Курбаса). Разом із тим, у видавництві «Залізний тато» виходить книжка «Три п'єси» Дмитра Корчинського; збірка п'єс Володимира Коваля «Правосуддя Єв» містить частину текстів 2013 року. Отже, є драматурги, імена яких не асоціюються з певними фестивалями, театральними організаціями тощо. Чи не є сучасна драматургія більш складним явищем, ніж пропонує шановна дисертантка?

2. Одна з дійових осіб документального тексту Я. та Д. Гуменних «Доньці Маші купив велосипед» у монолозі оповідає про свою причетність до так званих донецьких «ополченців», але «не розмірковуючи над причинами і наслідками» (с. 126). Драматургознавці кардинально по-різному оцінили п'єсу. Так, наприклад, О. Бондарева критикує за антиукраїнськість, авторка ж рецензованої праці бачить у цьому вияв моральної трансгресії. Попри те, що художній текст має породжувати безмежну кількість інтерпретацій, може вияскравлювати різні сенси, залежно від обраної дослідницької оптики, залишаються відкритими питання: *Як розмежувати толерування письменником антиукраїнських позицій і вияв моральної трансгресії? Як безмежними практиками свободи не руйнувати ще й досі крихку національну ідентичність, яку український народ виборює дуже дорогою ціною?*

3. Драматурги усвідомлюють виклики сучасного реципієнта, тому й провокують, усвідомлюючи ускладнену форму задля «створення розгалужених

метафор та асоціацій» (с. 263). Дослідниця наводить ознаки постдраматичних текстів, з яких стає очевидним, що не кожний глядач готовий на створення складної метафоричності. Але, що тоді може дати реципієнтам постдраматичний текст, тоді як «традиціоналістський» (за визначенням Ж. Бортнік) має звичний естетичний, гносеологічний потенціал? Експериментальні інтерпретації дослідниця пов'язує особливістю сприйняття новим поколінням митців класичних текстів драматурга (В. Шекспіра). Що саме на рівні змісту й форми інтерпретації дозволяє оцінювати її як оригінальне художнє рішення, а не прагнення сучасного драматурга захватитися за авторитетним каноном?

4. Запропонована в четвертому розділі стратегія «створення рецептивної лімінальності у відношеннях вистава / глядач» викликає сумнів у такій позиції: «Постановка змушує думати, аналізувати, мотивує потребу до діалогу, збурює реакцію, аби не лишити глядача байдужим до проблеми» (с. 300). Думаємо, що це місія будь-якої постановки, а не лише тих, які йдуть за п'єсами, що перебувають на лімінальній фазі.

Загальна оцінка дисертації щодо відповідності вимогам. Дисертація, автореферат і публікації відповідають вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року №1197, а Жанна Іванівна Бортнік заслуговує на надання їй наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.01.06 – теорія літератури, 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури,
компаративістики і гринченкознавства

Київського університету імені Бориса Грінченка

Тетяна Вірченко

